

ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱՅԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԵԱՑՔԸ

Այս տարի հայ ժողովուրդը հանդիսաւորապէս կը տօնախմբէ յետմիջնադարի մեծագոյն սիրերգակ-քանաստեղծ՝ Սայաթ-նովայի ծննդեան 280-ամեակը:

Սայաթ-նովայի կրօնական աշխարհայեացքին անդրադառնալէ առաջ նախ կ'արժէ համառօտիւ նկարագրել այս երիցս մեծ ու հանճարեղ երգիչը բնութագրող հիմնական յատկանիշները: Սայաթ-նովան ողջ աշխարհ մըն է երգի, նուագի, խոկման ու ամփոփման: Համակ բարութիւն և զգացողութիւն բուրոյ այս անգուզական երգիչը գուսանական գրականութեան գագաթը կը համարուի: Անոր ստեղծած չքնաղ պատկերները, անմահ համեմատութիւնները, գերազանց միտքերը և հզօր երևակայութեան արդիւնք խաղերն ու տաղերը պատուական տեղ մը կը գրաւեն հայ քանաստեղծական արուեստի անդաստանէն ներս:

Սայաթնովագիտութեան մէջ գոյութիւն ունին թերուղէմ կարծիքներ երաժիշտ երգիչի կրօնական ասպարէզ ընդգրկելու մասին: Ոմանք այն համոզման են որ Քահանայութիւնը պարտադրուած պաշտօն մըն էր որ հերկ պատժամիջոց ծառայեց Սայաթ-նովային՝ զգաստացնելու և ի կարգ հրաւիրելու իր «անուղղայ» կեանքէն ու ճանապարհէն: «Ան լիբաս»-ը, վանքը, Սբ. Գիրքը, հովուական պաշտօնը, ի վերջոյ, պիտի գային աշուղին կեանքը հանդարտեցնելու, ալէկոծ հոգին խաղաղեցնելու և առաքինի ու ողջախոհ ապրելակերպ մը սորվեցնելու: Այլք, կը պնդեն թէ, հայ իրականութենէն ներս, հոգևոր ասպարէզը երբեք բռնի չէ ընդգրկուած. քահանայութեան թեկնածուներ միշտ ալ վանք մտած ու ձեռնադրուած են իրենց ազատ կամքով և ոչ թէ բռնի ուժով: Սայաթ-նովային պարագան տարբեր չէր կրնար ըլլալ, որովհետև այդպիսով բացասուած, անտեսուած կ'ըլլար անձին անհատական որոշումը և իրաւունքը, ոտնակոխուած կ'ըլլար եկեղեցական դարաւոր օրէնքը և խափանուած կ'ըլլար շատ յարգելի ու նուիրական սովորոյթ մը:

Ինչ ալ որ ըլլայ պարագան, ներկայիս մենք դէմ յանդիման կը գտնուինք կատարուած իրողութեան մը. այն է, որ Սայաթ-նովան դարձած է Տէր Ստեփանոս, և իր ստեղծագործութեանց մէջ, բնականօրէն, զգալիօրէն առկայ է կրօնական տարրը:

Սայաթ-նովան չունի իւրովի տեսութիւն և առանձնակի մօտեցում կրօնական հաւատալեաց հանդէպ: Ան կ'ընդունի իր ժամանակի բոլոր ուսուցումները: Իր գրութիւնները, սակայն, կը մատնանշեն անոր ճշմարիտ ու անկեղծ հաւատացող մ'ըլլալու պարագան: Ան ոչ միայն կը զբաղուի կրօնական գիրքերու ընթերցանութեամբ, ծաղկագրութեամբ, ընդօրինակութեամբ (ընդօրինակած է Գրիգոր Նարեկացիի Մատեան Ողբերգութեան մատեանը) և ուսումնասիրութեամբ, այլ և կրօնաբարոյական յորդորներ կը բաշխէ և «խալիւր» ի լոյս աստուածգիտու-

թեան կը հրաւիրէ: Ներշնչուած ու տոգորուած Հին Կտակարանի գրութիւններով, կ'երգէ ունայնութիւնը աշխարհի և ինչքի: Կարևորութեամբ կ'ընդգծէ աստուածադիր պարուհիներուն և օրէնքներուն պահպանումը և գործադրումը: Բարոյագէտ հեղինակը կը խօսի ամօթի, համեստութեան, պարկեշտութեան ու այլ առաքինութեանց մասին:

Սայաթ-նովայի կրօնական աշխարհայեացքին ծանօթ ենք իր գրութիւններէն: Սայաթ-նովան յաճախակիօրէն անունները կուտայ իրեն շատ սիրելի գիրքերուն՝ Հարանց Վարքի, Յայսմաւուրքի, Աւետարանի. այսպէս՝ «Խօսկիրդ անգին ջափահիր՝ Ասմաւուրու ճառ իս էլի», կամ՝ «Ավիտարանի խօսկիրդն՝ մարքարիտէ կարբըն սիրուն. մի՛ ածի խուզի առչիվըն լալ ու զօվար, Սայաթ-նովա»:

Ջանազան գիրքերու յիշատակութիւններէն, մէջբերումներէն յայտնի է որ աշուղը, իր դարաշրջանի բարձր հմացականութեամբ օժտուած անձերէն էր որ կը փայլէր արեգակի նման:

Սուրբգրական ակնարկութիւնները կուզան ապացուցելու որ ան շատ մօտէն ծանօթ էր Սուրբ Գիրքին: Մէջբերենք քանի մը օրինակ միայն. «Թէզուզ մըտօք ճարտար ըլի, կանց Սօղոմօն դադա ըլի»․ «շատըն սատանէն է տանում, վիրշըն մընում է վայ տալու վուր չ'է Ուռնիէլի նման, կալ անիլըն ինչի՞ն է շահ» (Տէն Բ. Թագ. իդ. 16-25, Ուռնա Յեքուսացի)․ «Կարմըրագուն դաշտի ծաղիկ, հովտաց շուշան իս ինձ ամա» (նմանութեամբ երգ երգոցի), կամ «Պոռշեմետ միղը է կաթում» (երգ երգոցն ունի՝ «Մեղը կաթուցանեն շրթունք քո»): իր խրատականներուն մէջ ան չի մոռնար ընթերցողին յղելու վերոյիշեալ գիրքերուն, անոնց փստանալու ուղղութիւն. «Անբարի գուրծըն կօրած է՝ կարթա Հարանց Վարքըն սիրուն»․ իր պատկերաւոր նկարագրութեանց մէջ նոյնիսկ երգիչը չի զլանար իր սիրուհին նմանցնելու Յայսմաւուրքին՝ «Թըխտիրդ օսկէ վարադօվ Ասմավուր իս՝ ճառ բացարած»:

Իր խաղերը կրօնական խօսքերով համեմող երգիչը իրեն բարոյական պարտք կը համարէ ժողովուրդին մէջ կրօնական գիտակցութիւն և ջերմեօնանդութիւն արթնցնել:

Սայաթ-նովան ընդունած է սուրբգրական այն ուսմունքը, ըստ որում, մարդկութիւնը ստեղծուած է Արարիչին կողմէ. «Մտիկ արա քու Ստեղծողին՝ նահափ տիղ ղազաբ մի՛ անի»:

Սուրբ Երրորդութեան մասին իր կատարած ակնարկութիւններով մեզի կը վստահեցնէ որ ան քաջ հաւատացողն է ոչ միայն անոնց սոսկ գոյութեան, այլև անոնց ներգործութեան. այսպէս՝ «Աստուծու բերնեմէն առնիս մըխիթարիչ սուրփ հօքին»:

Սայաթ-նովայի խաղերը լի են՝ Աստված, հօքի, խրատ, վանք, անապատ, ժամ, պատարաք, դավթար, դրախտ, սատանէ, սաբըր, աղկատ, դօնաղ, շար, Աթամ, Աբէլ, Կայէն և այլ նման բառերով ու անուններով: Անոր ուշադրութեան կեդրոնական առարկան եղած է մշտապէս ուսումը, կրթութիւնը, հոգու դաստիարակութիւնն ու եղբայրասիրութիւնը, խղաղութիւնն ու արդարութիւնը: «Աստուծուն փառք» երգող երգիչը, չի գանգատիր իր վիճակէն, այլ, զոհունակ ու երախտագէտ սրտով կը դիմակալէ իր առջև ծառացած խոչընդոտները: Աստուծոյ ամենակարողութեան վերագրուող հատուածը ուշագրաւ է՝ «Աստուծու ձեռումըն հիշտ է՝ մարթու աշխարք ելումուտն»:

Սայաթ-նովայի խաղերուն մէջ մեծ հետաքրքրութեամբ կը հանդիպինք անոր անկեղծ սրտէն բխած կրօնաբոյր մաղթանքներուն, որոնք կուգան մէկընդմիշտ պարզելու երգիչին ազնիւ հոգին ու հոգևոր մտքի պայծառութիւնն ու յստակութիւնը. այսպէս՝ «Աստուած քիզ ու նըրան պահէ ում հիդ վուր նըվախտ (իմա՛ յարմար) իս, զօզալ», «զօզալ Աստուած քիզի լավ տայ» ևն:

Մեծ մաս կը կազմեն նաև Սայաթ-նովայի կրօնաբարոյական յորդորները, որոնք առատօրէն գործածուած են աշուղին կողմէ՝ մարդկանց ուղիղ ու անսայթաք ճամբան ցոյց տալու մտահոգութենէն մղուած. այսպէս՝ «սէրն սէր կու բերէ», «աղ ու հացըն մի՛ դէն զըցի», «էն բանն արա՛՜ վուր Աստուծու շարքումն է», «օվ քիզի լիղի պարքիվէ, դուն տու շաքար, Սայաթ-նովա», «ով քեզ չար կամենայ, պարտ է քրոի հատուցանել»:

Կրօնքի, ուսման ու դաստիարակութեան շքնաղ մէկ մարմնացումն է հետևեալ խօսքը՝

«Հայա սիրէ, աղաք սիրէ, ար սիրէ,

Աստված սիրէ, հօքի սիրէ, եար սիրէ,

Վանք սիրէ, անապատ սիրէ, քար սիրէ»:

Դատաստանի և Բ. Գալստեան կրօնական գաղափարներով յափշտակուած ու զարհուրած աշուղը ինքզինքը կը պատրաստէ այդ ահաւոր ու սոսկալի օրուան ու կ'ըսէ.

«Թէ էս կինաց փառքըն չ'ուզիս՝ էն կենաց ակմաստն կու տան.

Թէ հօքուդ խաթիր շալ հաքնիս՝ զար քաշած առլասըն կու տան.

Խօստովնիս արած միխկըդ, չանիս ինքար, Սայաթ-նովա»:

Այս անցաւոր աշխարհի ունայնութիւնը խորապէս ըմբռնած սիրահար երգիչը, բռնկուած իր սիրոյ անշէջ բոցով, մեղմիւ կը շշնջայ իր հոգեհատորին՝ «Աշխարհս ու՛մն է մնացի՝ վուր ինձ ու քիզ մնայ, զօզալ»: Գիրք ժողովողի բովանդակութենէն մեծապէս ազդուած, աշուղը կեանքը կը դիտէ իրապաշտ աչքերով և կը հաւաստիացնէ իր սիրուհիին որ այս վաղանցուկ ու պատրալից կեանքին մէջ ոչինչ կը մնայ բացի բիւրեղ սէրէն: Աւետարանական պատգամներով գօտեպնդուած երաժիշտը կտրականապէս կը մերժէ աշխարհի ստացուած-

քային հրապոյրներն ու հմայքները: Անոր տոշորած սիրտը կը կազդուրուի լոկ սէրով. հակառակ պարագային ան հր սփոփանքը պիտի փնտռէ վանքէ վանք պտըտելով և հր մխիթարութիւնը պիտի գտնէ վանքի պարիսպներէն ներս, մե-
սակութեան մէջ՝ փաթաթուած սև շորերով. ահա այդ հատուածը՝ «առանց քիզ
հոնչ կօնիմ աշխարհս մալըն ... կու հաքնիմ մագեղէն , կու հաքնիմ շալըն,
կ'էրթամ ու ման կու զամ վանքիւրն մէմէկ»:

Սայաթ-նովային համար աշուղը ըլլալը պարզ նուագող մ'ու երգող ըլլա-
լէ շատ աւելի բարձր նշանակութիւն ունէր: Աշուղը կոչման բարձր գիտակցու-
թիւն ունենալէ զատ, պէտք է ըլլար գուտ բարոյախօս մը, տրոհուած անձ մը՝
միշտ պատրաստ բաժնելու հր մտապշարը այլոց հետ և նուիրաբերելու հր
կեանքը յանուն բարձր ու ազնիւ գաղափարներու: Տարիներու ընթացքին հան-
րագումարած հր կենսափորձը՝ հանդերձ գիտել եօք, հ սպաս պէտք է դնէր ան
հր «խալխին» համար: Այսպիսով, աշուղը կը դառնար ոչ միայն ժողովրդական
երգիչ, այլև՝ դաստիարակ, տիպար ու օրինակելի անձ: Անոր միտքը պէտք է
ըլլար վճիտ, հոգին՝ քիւրեղ, իսկ լեզուն՝ մաքուր. այսպէս՝ «աշուղի լի-
գուն բըլբուլ է, օրհանք ունէ, նալաթ չը կայ», կը գրէ մեծ երգիչը:

Սայաթ-նովայի բանաստեղծութեանց մէջ կը հանդիպինք հատուածներու
որոնք նուիրուած են սուրբերու գովերգութեանց: Սուրբ Կարապետի ներքողը
հիւսող երաժիշտը Անոր ուժին ու պարզեհին կը վերագրէ «քամանչեն, չոնգուրն
ու ալբուրեն» սորվելու կարողութիւնը. հր գովքին մէջ կը գրէ. «Մշո սուլ-
թան սուրփ Կարապետ, երկինք է հասեալ գովքն քո. Գլուխ վարթապետ ճշմար-
տութեան, չկայ հաւասար որքն քո ...»:

Սայաթ-նովան, հ պահանջել հարկին, հր տաղերուն մէջ յիշած է կրօնա-
կան տօները, խորհուրդներն ու սովորոյթները: Այս յիշատակումները պատա-
հական բնոյթ չունին երբեք: Անոնք ոչ միայն հրենց վառ գունագեղութեամբ
կը զարդարեն գրութիւնը, այլև պերճ խօսնակը կը հանդիսանան մեր անցեալի
փառաւոր աւանդութեանց կենդանութեան ու շքեղութեան: Իր սիրահարի տեսքին
կարօտ հէք երգիչը կ'երագէ գինք տեսնել պճնուած՝ ծաղկատօնին.

«Լիզուղ քաղցըր ունիս՝ շաքար ու շարթըն.

Մագիւրդդ ունիս է փաթըթած վարթին.

Քի գարթարած տէսնիմ հիդ ծաղկազարթին՝

Շաքիլ ըլիս գարգարեաբըն խաս ալօվ»:

Սայաթ-նովայի միւս պատկերները կ'ընդգրկեն մեղքը, խոստովանահայրը,
ուխտը, գինին ևն. այսպէս՝

«Խօստովանհէրըս հիռացաւ, միղի համա հմ լալի», կամ՝ «գ'ուզիմ թէ
համաշա դըրանդդ զամ ուխտ»:

քային հրապոյրներն ու հմայքները: Անոր տոշորած սիրտը կը կազդուրուի լոկ սէրով. հակառակ պարագային ան հր սփոփանքը պիտի փնտռէ վանքէ վանք պտըտելով և հր մխիթարութիւնը պիտի գտնէ վանքի պարիսպներէն ներս, մե- սակութեան մէջ՝ փաթաթուած սև շորերով. ահա այդ հատուածը՝ «առանց քիզ հոնչ կօնիմ աշխարհս մալըն ... կու հաքնիմ մագեղէն, կու հաքնիմ շալըն, կ'էրթամ ու ման կու զամ վանքիւրն մէմէկ»:

Սայաթ-նովային համար աշուղը ըլլալը պարզ նուագող մ'ու երգող ըլլա- լէ շատ աւելի բարձր նշանակութիւն ունէր: Աշուղը կոչման բարձր գիտակցու- թիւն ունենալէ զատ, պէտք է ըլլար գուտ բարոյախօս մը, տրոհուած անձ մը՝ միշտ պատրաստ բաժնելու հր մտապշարը այլոց հետ և նուիրաբերելու հր կեանքը յանուն բարձր ու ազնիւ զաղափարներու: Տարիներու ընթացքին հան- րագումարած հր կենսափորձը՝ հանդերձ գիտել եօք, հ սպաս պէտք է դնէր ան հր «խալխին» համար: Այսպիսով, աշուղը կը դառնար ոչ միայն ժողովրդական երգիչ, այլև՝ դաստիարակ, տիպար ու օրինակելի անձ: Անոր միտքը պէտք է ըլլար վճիտ, հոգին՝ քիւրեղ, իսկ լեզուն՝ մաքուր. այսպէս՝ «աշուղի լի- գուն բըլբուլ է, օրհանք ունէ, նալաթ չը կայ», կը գրէ մեծ երգիչը:

Սայաթ-նովայի բանաստեղծութեանց մէջ կը հանդիպինք հատուածներու որոնք նուիրուած են սուրբերու գովերգութեանց: Սուրբ Կարապետի ներքողը հիւսող երաժիշտը Անոր ուժին ու պարզեհին կը վերագրէ «քամանչեն, չոնգուրն ու ալբուրեն» սորվելու կարողութիւնը. հր գովքին մէջ կը գրէ. «Մշո սուլ- թան սուրփ Կարապետ, երկինք է հասեալ գովքն քո. Գլուխ վարթապետ ճշմար- տութեան, չկայ հաւասար որքն քո ...»:

Սայաթ-նովան, հ պահանջել հարկին, հր տաղերուն մէջ յիշած է կրօնա- կան տօները, խորհուրդներն ու սովորոյթները: Այս յիշատակումները պատա- հական բնոյթ չունին երբեք: Անոնք ոչ միայն հրենց վառ գունագեղութեամբ կը զարդարեն գրութիւնը, այլև պերճ խօսնակը կը հանդիսանան մեր անցեալի փառաւոր աւանդութեանց կենդանութեան ու շքեղութեան: Իր սիրահարի տեսքին կարօտ հէք երգիչը կ'երագէ գինք տեսնել պճնուած՝ ծաղկատօնին.

«Լիզուղ քաղցըր ունիս՝ շաքար ու շարթըն.

Մագիւրդդ ունիս է փաթըթած վարթին.

Քի զարթարած տէսնիմ հիդ ծաղկազարթին՝

Շաքիլ ըլիս զարգարբաբըն խաս ալօվ»:

Սայաթ-նովայի միւս պատկերները կ'ընդգրկեն մեղքը, խոստովանահայրը, ուխտը, գինին ևն. այսպէս՝

«Խօստօվանհէրըս հիռացաւ, միղի համա հմ լալի», կամ՝ «գ'ուզիմ թէ համաշա դըրանդդ զամ ուխտ»:

Սայաթ-նովան, հր սիրեկանին՝ խաղ կանչով կը հրաւիրէ բացառիկ պատուի ու սպասարկութեան: Իր խելացնոր ու անգուսպ սիրոյ հուրով խարուկուած երգիչը հր խրախճանքի հրաւէրը զազաթնակէտին կը հասցնէ հր սուրբ գինիով: Կոչի հատուածը՝

«Հուր սիրով սիրեկան

Քիզի ղուլուղ (իմա սպասաւորութիւն) պատվական

Հազար թուրլու (տեսակ) կէրակուր

Սուրփ գինի անապական»:

Սայաթ-նովայի մէկ երգին մէջ կը հանդիպինք նաև անէծքի: Հազուադէպ պարագայ է սա: Համակ մաքրութիւն ու կուսութիւն բուրոյ սիրտէն ժայթքած կը գտնենք սև ու լար անէծք մը՝ այն անձին հանդէպ, որ շարութեան ու նենգութեան թակարդ լարեց հր դէմ և վնասեց գինը: Սուրբ Կարապետի գորութեան հաւատացող ու ապաւինող երգիչը կը բացազանչէ՝

«Օվ օր հնձ շինից դիվանա

Սուրբ Կարապետէն խիվանայ

Վաղի էրէսըն սիվանայ»:

Նշանաւոր է Սայաթ-նովայի Պարսիկներուն ուղղած հր վերջին խօսքը, երբ վերջիններս հրմէ կը պահանջէին դուրս գալ եկեղեցիէն և ուրանալ Յիսուսին:

«Ձրխմանամ Բլիսադան, դոնմանամ Խսադան», որ թարգմանի՝ եկեցուց չեմ դուրս գալ, չեմ ուրանալ Յիսուսին:

....

Սայաթ-նովայի գրական ակունքներուն մէկ մասը, ինչպէս տեսանք, կրօնական աշխարհի մատեններն էին: Հեղինակը մեծապէս ազդուած է եկեղեցական, հոգևոր-կրօնական գրականութեան տարրերէն: Իբրև եկեղեցական, Սայաթ-նովան առաւել ևս կարևորութիւն ընծայած է կրօնական գիտելիքներու և հոգևոր կերպարներու ընդգրկմանը: Հոգևոր ակունքներուն դիմելով, Սայաթ-նովան հր խօսքը դարձուցած է աւելի վճիտ ու ազդու, պատկերաւոր ու տպաւորիչ:

Սայաթ-նովայի կրօնական աշխարհայեացքը, որ սփռուած ու տարածուած է հր գոհար էջերուն վրայ, կը կրէ «միջնադարեան բարոյա-էթիկական նորմերը»: Միջնադարեան կրօնա-փիլիսոփայական մտքի անմիջական ազդեցութեան տակ գտնուող երգիչը, հերացնելով կրօնական գաղափարախօսական տարրերը, ներծծած է միջին դարերու աւիշը և սնած հր հոգին խորհրդապաշտութեամբ:

Սայաթ-նովան լաւագոյնս կրցած է համադրել և զուգակցել աշխարհիկ ու կրօնական թեմաները: Երաժիշտ բանաստեղծին բարձր ճաշակով հանդիսադրուած ստեղծագործութիւնները՝ համաշխարհային գրականութեան չափանիշներով դատուած, մէկական գլուխ-գործոցներ են իրենց անկրկնելիութեամբ ու եզակիութեամբ:

ՋԵՆՈՐ ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ